

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE CU SEMNIFICATIE CULTICA ÎN AȘEZAREA DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI DE LA TELEAC (JUD. ALBA)

Cercetările efectuate în decursul mai multor ani în așezarea de la Teleac, datind din prima epocă a fierului, au dus la acumularea unei bogate documentații¹. A fost investigat sistemul de fortificație, s-a dezvelit un însemnat număr de locuințe, s-au efectuat prețioase observații stratigrafice, a fost scos la iveală un numeros și divers material arheologic. Printre materialele descoperite se află cîteva categorii care, prin natura lor, documentînd anumite credințe și practici de cult, pun în evidență aspecte ale suprastructurii, respectiv ale spiritualității trăcodacilor din prima vîrstă a fierului. Aceste descoperiri vor constitui obiectul lucrării de față.

Pentru conturarea mai exactă a cadrului cultural și cronologic căruia îi aparțin, precum și pentru mai bună înțelegere a problemelor abordate, considerăm ca fiind necesare în prealabil cîteva succinte precizări referitoare la așezarea de la Teleac, aşa cum rezultă ele din stadiul actual al cercetărilor. Astfel, identificarea a trei niveluri principale de cultură, care în unele zone ating împreună aproape 3 m grosime, indică o îndelungată locuire a așezării. Primului nivel de locuire îi corespunde un val de pămînt (de dimensiuni mai reduse) care, după toate probabilitățile, fortifica numai zona de sud-est a așezării. Ulterior (în spatele acestui val) a fost construit un alt val, mai înalt, care barează întreaga latură. Acest val, impozant prin dimensiunile sale, a fost ridicat în două faze, ce se sincronizează cu nivelul al II-lea și, respectiv, al III-lea al așezării. Ceramica din primul nivel de locuire — aproape în totalitate de culoare neagră, lustruită și canelată — prezintă un aspect hallstattian pe deplin constitut. În ultimul nivel de locuire predomină ceramica de culoare cenușie sau cărămizie, canelarea este tot mai puțin utilizată, iar vasele prefigurează forme ce devin caracteristice Ha. tîrziu. În primul nivel de locuire nu s-au aflat obiecte din fier. Ele apar sporadic în nivelul al II-lea și sunt relativ numeroase în ultimul nivel al așezării. După materialele descoperite și avînd în vedere mai ales caracteristicile și evoluția ceramicii, se poate aprecia că așezarea de la Teleac își începe existența în Ha.B, mai probabil în Ha.B₂ (sec. IX î.e.n.) și evoluează pînă la începutul Ha.D (începutul sec. VI î.e.n.)².

¹ Primele cercetări arheologice au fost executate în anii 1959—1960. Vezi: K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 353—358; I. Berciu, Al. Popa, în *Celticum*, VI, 1963, p. 5—25; I. Berciu, Al. Popa, în *Apulum*, V, 1965, p. 71—92; K. Horedt, în *Symposium zu Problemen der Jüngerer Hallstattzeit in Mitteleuropa (Smolenice, 1970)*, Bratislava, 1974, p. 225—226, nr. 24. Cercetările au fost reluate în 1978, efectuîndu-se pînă în prezent opt campanii. Vezi: V. Vasiliev, I. Aldea, H. Ciugudean, în *Materiale* (A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981), Bucuresti, 1983, p. 155—158; V. Vasiliev, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 265; idem, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 45, 51—52; V. Vasiliev, I. Aldea, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 49—61.

² Pentru argumentarea mai largă a se vedea ultima lucrare citată în nota precedentă.

În continuare vor fi prezentate mai întâi descoperirile care interesează aici, iar în final unele concluzii care rezultă din discutarea lor.

FIGURINELE ZOOMORFE din lut. Dintre aşezările din prima epocă a fierului, cea de la Teleac a furnizat pînă acum cel mai numeros lot de piese de acest fel, anume 35, din care 7 au fost aflate cu ocazia cercetărilor din 1959—1960³, alte 28 fiind descoperite în arii 1978—1985 (fig. 1—2). Ele provin din toate nivelurile de locuire, ceva mai numeroase fiind totuși cele aflate în nivelul mijlociu și superior. Figurinele sunt executate într-un stil naturalist, rustic, ușor schematicizat, fiind evidentă uneori și strădania de a reda cît mai fidel caracteristicile anatomice, inclusiv sexul animalelor reprezentate. Printre piesele descoperite se disting ușor cîțiva cai (fig. 1/1—4), porci (eventual o femelă de mistreț; fig. 1/5—6 și 2/2), tauri (fig. 1/10, 12), oi (fig. 1/7—9, 11), o pasăre acvatică (gîscă sau lebădă; fig. 2/1). Altele, mai ales cele fragmentare, sunt mai greu de atribuit unei anumite specii.

Deși, uneori, valoarea artistică sau interpretarea acestor piese ca reflectînd și o tendință de exprimare artistică este pusă sub semnul întrebării, totuși măcar unele dintre ele par să sugereze și o preocupare de acest gen. Oricum, din punct de vedere stilistic, dacă termenul nu este prea pretentious, ele reflectă o manieră de execuție care, în trăsăturile ei generale, este relativ unitară, chiar dacă piese analoge din alte aşezări, cum sunt spre exemplu cele de la Lechința⁴, vădesc un grad de execuție mai elevat. Spre deosebire de arta sau stilul animalier oriental, al cărui registru tematic cuprinde și animale sălbaticice, inclusiv de pradă (precum și plăsmuirii fantastice cum este grifonul) și care sunt redată mai ales în mișcare sau în scene de luptă, figurinele de lut hallstattiene din aria carpatică, reprezentînd cu precădere animale domestice, totdeauna în poziție statică, dezvăluie o altă concepție și modalitate de exprimare. Astăzi este unanim acceptată ideea că arta sau actul artistic (chiar în formele primare) reflectă în esență și cu mijloacele sale de expresie modul de viață, de gîndire, preocupările și năzuințele specifice unor epoci istorice sau arii culturale⁵. și dacă stilul animalier oriental (cum apare de exemplu la sciții) este reflecția — în plan artistic — a modului de viață și a credințelor păstorului și vînătorului nomad (sau seminomad), stăpînit de nevoia și frămîntările pendularilor continui, în spații ce sunt mereualte, reprezentările artistice autohtone exprimă modul de viață și credințele unei populații sedentare, de agricultori și crescători de vite, a cărei statornicie se reflectă și în echilibrul static pe care-l degajă „producția” sa artistică.

Referitor la semnificația acestor reprezentări, specialiștii (arheologi, etnologi sau istorici de artă), cvasi în unanimitate, le atribuie un rol cultic⁶. Este puțin probabil ca aceste figurine să fi fost considerate drept zeități. Dar nu există nici o indoială referitor la semnificația lor cultică, ele însosînd practicile magico-rituale pe care cei „inițiați” le oficiau cu scopul de a influența benefic asupra sănătății și reproducției turmelor, ce reprezentau una din posibilitățile (și rezervele) im-

³ I. Berciu, Al. Popa, în *Celticum*, VI, 1963, p. 20, fig. 13/1—7 și fig. 14/4—8.

⁴ Pentru piesele de la Lechința vezi K. Horedt, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 527—534, fig. 2/1—11. Pentru statuetele zoomorfe descoperite în aşezările hallstattiene de la Reci și Cuci, vezi Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1980, pl. VII/6 și, respectiv, D. Berciu, I. Berciu, în *Apulum*, II, 1946, p. 21, fig. 6/2 și 12/40.

⁵ Vezi Dumitru Matei, *Originile artei*, București, 1981, p. 30 și urm.

⁶ Pentru întreaga discuție și bibliografia de bază asupra relației dintre reprezentările artistice și religie sau practicile magico-rituale în perioadele istoriei străveche și veche, vezi Dumitru Matei, *op. cit.*, p. 151 și urm. Fl. Preda, V. Dupoi, în *Crisia*, IX, 1979, p. 83—84.

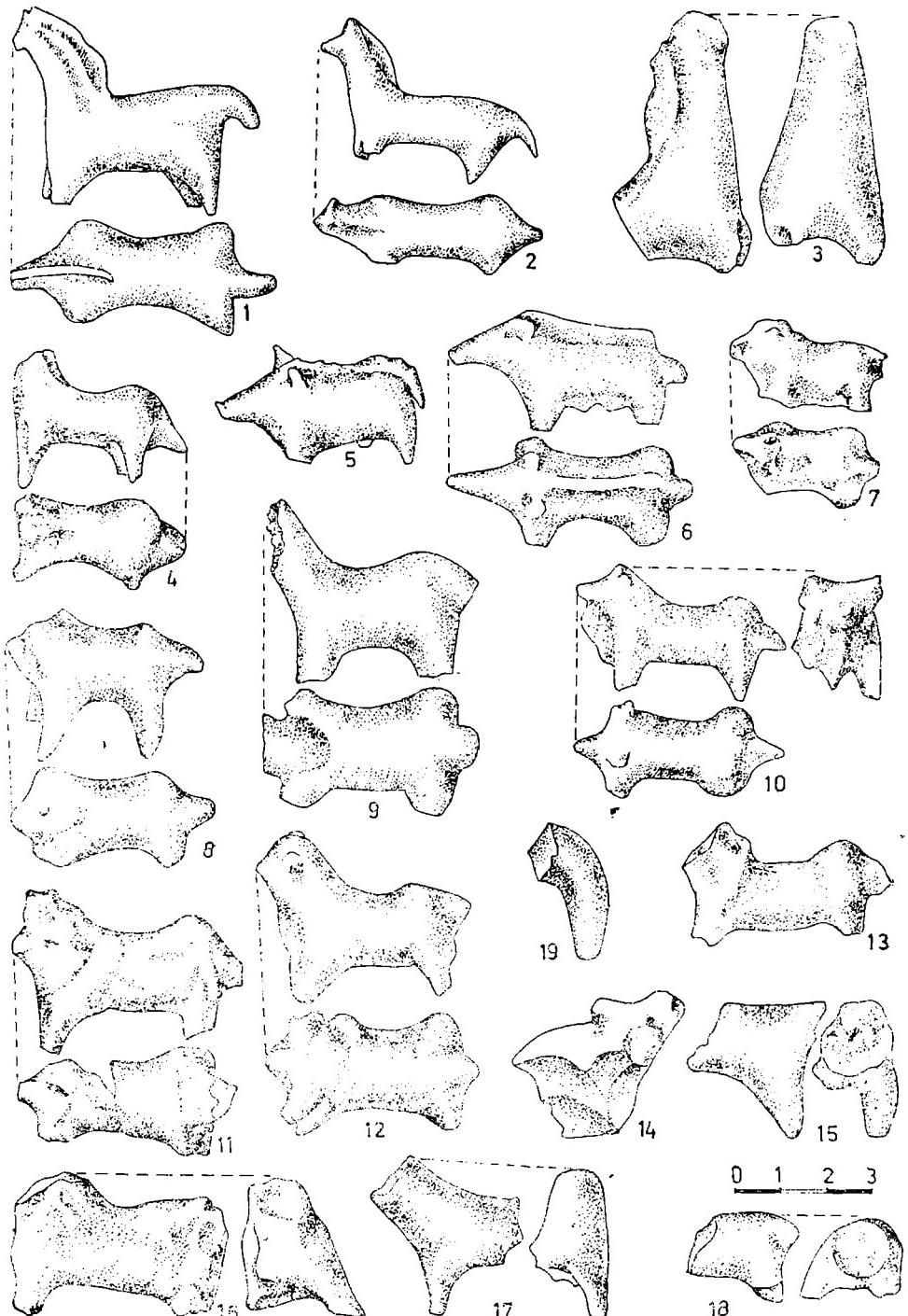

Fig. 1. Figurine zoomorfe descoperite la Teleac.

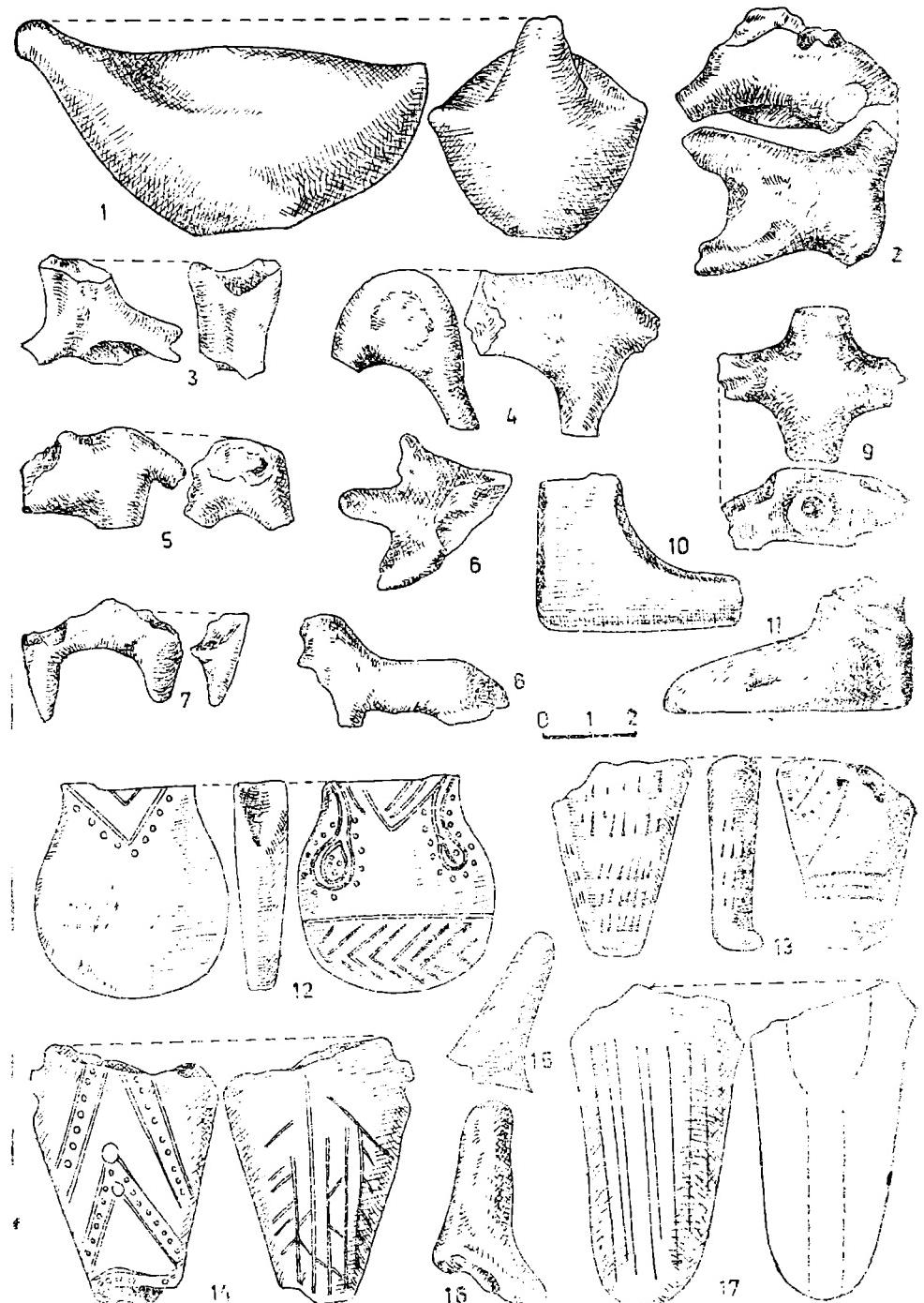

Fig. 2. Teleac: 1—9 figurine zoomorfe; 10—11 reprezentări ale piciorului uman; 12—14 statuete antropomorfe (fragmentare); 15—17 reprezentări de phallus.

portante de hrană ale comunității. În acest context, rolul lor nu pare a fi acela de subiect al adorației, ci de „instrument” care însoțește practicile magico-rituale. Locul de descoperire al unor piese sugerează și el rolul lor magico-ritual. Astfel, la Lechința ele au fost aflate (împreună cu două vase) într-o groapă, probabil special amenajată. Sugestiv în acest sens este și modul în care au apărut unele piese la Teleac. De exemplu, în locuința nr. 17, în apropierea figurinei (din fig. 1/9) a fost descoperit și un phallus miniatural (fig. 2/15). Figurina din locuința nr. 12 (fig. 2/5) se afla în apropierea vatrăi de foc, iar piesa reprezentând un taur (fig. 1/10) a fost descoperită în locuința nr. 37, unde s-a aflat și un fragment de idol antropomorf (2/12). Mai târziu, în epoca dacică, se semnalează chiar existența unui colț de cult într-o locuință (Dumbrava⁷) și, foarte probabil, a unor locașuri de cult, unde apar astfel de reprezentări (Cîrlomănești⁸). În fine, mareea cantitate de oase de animale domestice descoperite la Teleac (în locuințe sau în stratul de cultură), atestând rolul deosebit de important pe care creșterea vitelor o avea în acoperirea nevoilor de hrană, explică de asemenea numărul mare de figurine descoperite, figurine care serveau la oficierea practicilor rituale, tocmai în scopul — și cu credință — că în acest fel se poate influența benefici asupra turmelor.

FIGURINE ANTROPOMORFE din lut. În așezarea de la Teleac au fost descoperite trei piese fragmentare care, după toate probabilitățile, sunt de atribuit acestei categorii. Prima, amintită anterior (fig. 2/12), a fost descoperită în locuința nr. 37 (nivelul al III-lea), în care s-a aflat și un idol zoomorf (fig. 1/10). A doua (fig. 2/13) provine din S. 14, prin care a fost secționat valul în colțul de NV al așezării. Fiind aflată la adâncimea de 1,40 m, adică spre baza valului (construit din pămînt luat mai ales din interiorul așezării), este mai greu de precizat nivelul din care provine (I sau II). Al treilea fragment (fig. 2/14) aparține nivelului III (S. 37).

Pieselete fiind ilustrate, nu vom insista prea mult asupra descrierii lor. Trebuie menționat însă de la început faptul că toate sunt plate. Ornamentarea este realizată în tehnica inciziei și constă din linii simple sau duble, dispuse orizontal, oblic sau vertical și din șiruri de cercuri imprimate sau incizate, prin care se realizează diferite motive. Datorită stării fragmentare este greu de stabilit poziția reală a pieselor. Astfel, cea din fig. 2/12 poate fi considerată că reprezintă bustul unei statuete feminine, în care liniile incizate din partea central-superioară, dispuse în unghi, par să sugereze decorul decolteului, redat și pe reversul piesei. Perechile de linii incizate de pe cele două laturi (care în partea inferioară înscriu cîte un oval), încadrate de puncte incizate, pot fi interpretate ca reprezentând cozile. Liniile incizate, dispuse în brăduț, din registrul inferior redau un brîu sau partea inferioară a îmbrăcămintei. Privită invers (răsturnată) piesa ar putea fi, eventual, considerată ca redind capul unei statuete, în care motivul în brăduț înfățișează părul, inciziile ovale (încadrate de puncte) pot marca ochii, iar liniile dispuse în unghi, gura. Optăm totuși pentru prima soluție din următoarele motive: piesa este ruptă în partea superioară, unde pare a fi fost capul și, mai ales, pentru că prima poziție este indicată de analogiile stilistice oferite de statuetele de la Cirna⁹. Nu insistăm cu descrierea piesei nr. 2 (fig. 2/13). Remarcăm totuși faptul că ea redă partea inferioară a unei statuete (probabil tot feminină), aşa cum rezultă din proeminența (vizibilă în profil) care schițează laba piciorului. În acest con-

⁷ Silviu Sanie, Șeiva Sanie, în *Cercet Ist*, IV, Iași, 1973, p. 86.

⁸ M. Babeș, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 350.

⁹ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cirna*, București, 1961, mai ales pl. CLVII.

text e de apreciat că piesa a treia (fig. 2/14) redă tot partea inferioară a unei statuete.

Pentru perioada hallstattiană cunoaștem o statuetă antropomorfă descoperită la Rîpa (jud. Bihor)¹⁰. Ornamentul este redat prin linii (drepte sau curbe) și cercuri imprimate. Sirurile de linii scurte incizate pe una din fețele acestei piese le regăsim și pe piesa nr. 2 (fig. 2/13) de la Teleac. Plată în partea superioară și în formă de clopot în cea inferioară, piesa de la Rîpa se asemănă, din acest punct de vedere, mai mult cu statuetele de la Cîrna. Datorită numărului extrem de redus de statuete antropomorfe hallstattiene și stării fragmentare a pieselor de la Teleac, o clasificare tipologică este prematură. Totuși, piesa de la Rîpa pare să indice un tip, formal mai apropiat de cele de la Cîrna, pe cînd descoperirile de la Teleac evidențiază un altul, cu corpul plat și îngust în partea inferioară.

O legătură cronologică directă între statuetele de la Cîrna și cele de la Teleac și Rîpa nu poate intra în discuție¹¹. Totuși, anumite similitudini sau mai bine zis reminiscențe, dacă avem în vedere mai ales forma statuetei de la Rîpa, par să existe. Pentru o corectă punere a problemei, în sensul postulării unor eventuale verigi cronologice și culturale (dacă ele există), trebuie așteptate însă noi descoperiri. Oricum, două din piesele aflate la Teleac datează din Ha.C (sec. VII i.e.n.).

Asocierea uneia din statuetele antropomorfe de la Teleac (locuința nr. 37) cu una zoomorfă, reprezentând un taur (simbol al virilății), indică rostul lor, care, foarte probabil, trebuie legat de cultul fecundității¹².

CULTUL SOARELUI. O categorie de piese bine reprezentată la Teleac, anume roțile de car solar (fig. 3/1—3; pe una din piese sunt clar marcate și spînăle), indică adorarea soarelui, cult bine cunoscut și generalizat pe teritoriul țării noastre încă din epoca bronzului. Datorită acțiunilor sale benefice asupra întregii naturi, observate din vremuri străvechi, adorarea astrului zilei este lesne de înțeles. De altfel, adorarea soarelui rămîne o constanță a religiei daco-getilor și în epociile următoare. Faptul fiind bine cunoscut, nu insistăm asupra lui¹³. Tot în legătură cu adorarea soarelui trebuie pusă și pasărea (gîscă sau lebădă; fig. 2/1) executată din lut. Aflată în secțiunea nr. 3, la adâncimea de 1,75 m, ea aparține primului nivel de locuire (în interiorul piesei a fost introdusă o pietricică care produce un zornăjăt la scuturare). Deocamdată pe teritoriul României nu cunoaștem o analogie contemporană acestei piese. Trei reprezentări de păsări (cu pietricele în interior) se cunosc însă din necropolă de la Ostrovul Mare (cultura Gîrla Mare—Cîrna), aparținând fazei tîrzii a epocii bronzului¹⁴. Păsări acvatice zornăitoare au fost aflate și în aria culturii Lausitz¹⁵. Menționăm de asemenea și faptul că printre numeroasele

¹⁰ S. Dumitrașcu, în *IMCD*, Cluj, 1974, p. 131 și urm., fig. 3/1—2. Piciorul unei statuete umane s-a aflat și în aşezarea din prima epocă a fierului de la Chitila-farmă; vezi V. Boroneanț, în *Thraco-Dacica*, V, 1984, 1—2, p. 160, fig. 7/14.

¹¹ După Vl. Dumitrescu (*op. cit.*, p. 305), necropolă de la Cîrna se datează undeva în răstimpul dintre 1500—1200 i.e.n.

¹² Statuetele de la Cîrna sunt considerate ca reprezentări ale unei divinități feminine (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 277). Spre deosebire de reprezentările zoomorfe, cele antropomorfe din epoca hallstattiană par să sugereze mai pregnant ideea de divinitate.

¹³ Pentru considerații generale cu privire la cultul soarelui pe teritoriul României și unele referiri bibliografice, vezi Gh. Bichir, *Geto-daci din Muntenia în epoca română*, București, 1984, p. 80—82.

¹⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 354—356, fig. 399—400.

¹⁵ Vl. Podborsky, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970, p. 128.

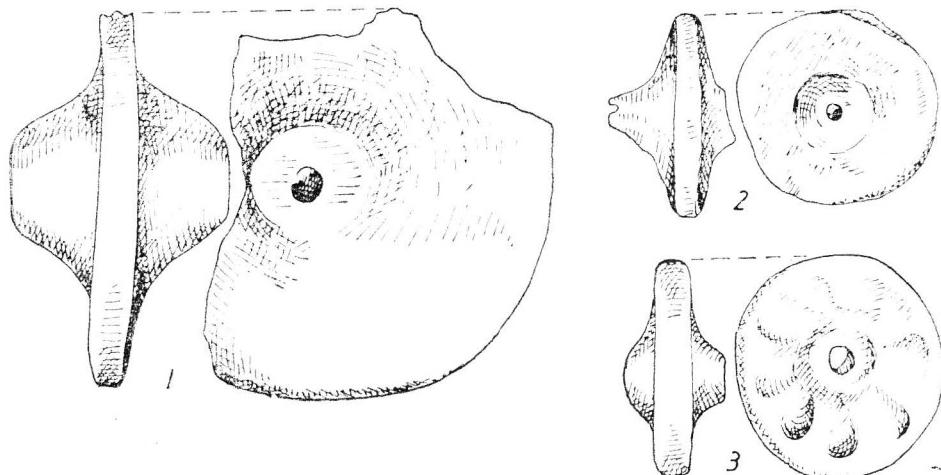

Fig. 3. Roți de car solar de la Teleac.

reprezentări zoo- și antropomorfe descoperite în așezarea geto-dacică de la Cirlo-mănești (sec. II—I î.e.n.) se află și păsări acvatice (gîște sau lebede)¹⁶.

Menționăm, cu titlu de informație, că în așezarea de la Teleac au fost descoperite trei reprezentări de phallus (fig. 2/15—17; două aflate în locuințele 1 și 17; fig. 2/16 și 2/15), legate și ele de cultul fecundității, două reprezentări ale piciorului uman (fig. 2/10—11) și 11 amulete-talisman confectionate din colții de animale (mistreț, lup, urs). Asupra lor nu considerăm însă necesar a insista aici.

„COMPLEXE” CU CARACTER CULTIC. Se menționează adesea și pentru diferite etape ale preistoriei, inclusiv pentru prima epocă a fierului, existența unor gropi cu caracter cultic. În așezarea de la Teleac numărul gropilor descoperite este relativ mic. Trei din acestea, prin conținutul lor, au un caracter cultic evident.

În secțiunea nr. 1 (m. 71,90—72,85), într-o groapă (adâncă de 1,05 m) au fost descoperite trei vase mari: unul bitronconic cu caneluri în ghirlandă dispuse pe corp, un vas de aceeași formă prevăzut cu două torți plasate deasupra diametrului maxim și un vas de tip sac cu buza lobată și patru proeminente sub buză. Sub vasul cu torți s-au aflat pigmenți de cărbune.

A doua groapă (fig. 4), aflată la capătul de sud al secțiunii nr. 7, avea un diametru de cca 1,10 m și adâncimea de 1,30 m. În această groapă s-au aflat grupate și în parte clădite unele peste altele 10 vase: patru străchinii neornamentate (două cu buza ușor invazată, una cu corpul oblic și una cu umbo și buza ușor evazată), două vase sac (cu butoni sub buză), o ceașcă, un văscior piriform și două vase cu corpul bombat, canelate vertical în zona diametrului maxim. Ultimile două vase se aflau depuse cu gura în jos, peste ele aflindu-se cîte o străchină așezată în aceeași poziție. Tot cu gura în jos era și unul din vasele sac. O stră-

¹⁶ M. Babeș, *op. cit.*, p. 336. Tot ca un simbol al adorării soarelui sunt de interpretat și cîteva discuri din lut și piatră descoperite la Teleac, precum și unele motive ornamentale redate pe vase de lut, de exemplu gruparea unor caneluri în patru registre, reprezentând fiecare cîte un sfert din cadrul circular în care sunt inscrise. Aici nu considerăm necesar să insistăm asupra acestor descoperiri. Pentru analogii din diferite epoci și interpretarea lor, vezi Gh. Bichir, *loc. cit.*

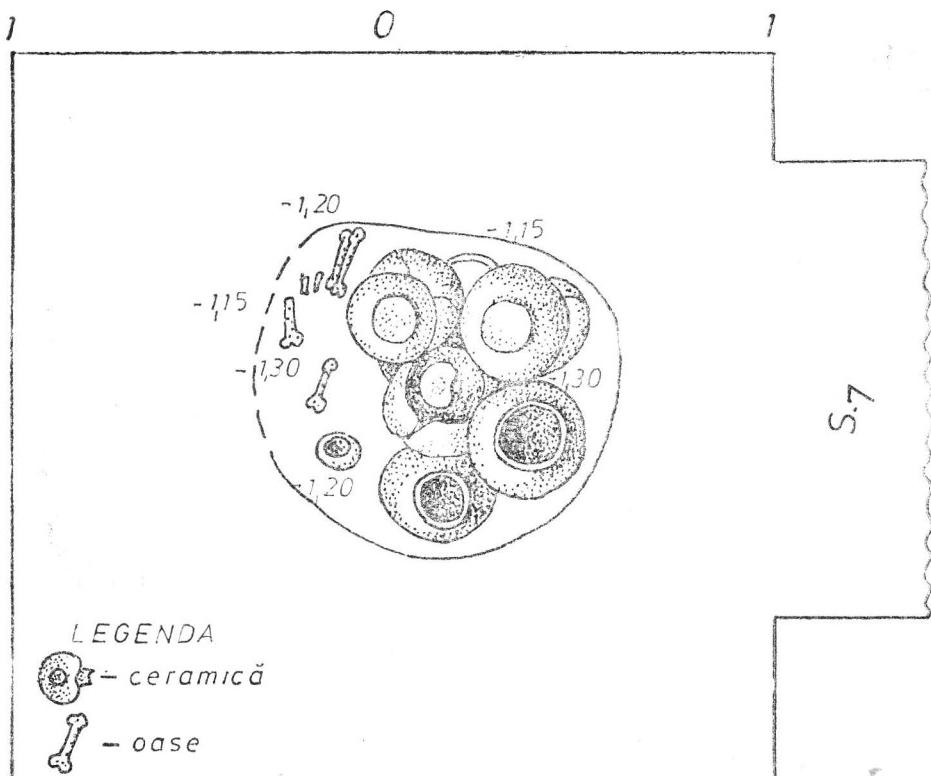

Fig. 4. Teleac: groapă reprezentînd o depunere rituală de ofrande.

chină se afla așezată pe cant. Într-o străchină așezată în poziție normală, aproxi-mativ în centrul grupului, se afla ceașca. Al doilea vas sac și vasul piriform se aflau în poziție normală. Sub grupul de vase s-au aflat pigmenti de cărbune, iar la sud-vest de ele cîteva oase de animale.

Ceea ce frapează mai întii la cele două complexe e faptul că majoritatea vaselor erau întregi, celelalte fiind doar crăpate sau ușor dislocate. Avem deci motive temeinice să credem că toate vasele au fost depuse întregi și că fisurarea sau usoara dislocare a unora din ele s-a datorat presiunii pămîntului de deasupra lor. Desigur, e greu de admis că în acest mod se depozitau și păstraau vasele de lut. Nefiind vorba de obiecte de valoare, ci de vase de lut obișnuite, de uz curren-t, nu e de crezut că ele au fost ascunse în acest fel. Faptul că o bună parte din vasele aflate în groapa a doua erau cu gura în jos (iar unele sunt de mici dimen-siuni), exclude presupunerea că îngroparea lor s-a făcut în scopul păstrării unei rezerve de cereale. În fine, materialele descoperite nu permit să se atribuie acestor gropi un rost menajer. În aceste condiții rămîne valabilă o singură ipoteză, anume aceea a caracterului cultic al celor două complexe. Ele sunt de interpretat deci ca depuneri rituale de ofrande, sub forma unor vase de lut (pigmenti de cărbune indi-că și o „purificare“ prealabilă a gropilor), pe care agricultorii sau mai degrabă

olarii le aduc pământului — sau vreunei alte divinități — pentru a-i capta bună-voința¹⁷.

A treia groapă (diam. = 1,20 m, adîncimea = 1,55 m; fig. 5) a fost descoperită sub locuința nr. 5, aparținând ultimului nivel de locuire. Aproximativ în centrul acestei gropi se afla o vatră ușor ovală (cu diam. maxim de 29 cm), mărginită de o bordură din pămînt crujat, înaltă de cca. 3 cm și groasă de 4—5 cm. În interiorul vatrăi, care purta urmele unei arderi superficiale, se aflau boabe de grâu carbonizate, pigmenti de cărbune din lemn și cenușă. În jurul vatrăi erau depuse două vase bitronconice mari, pîntecioase, o strachină cu buza invazată și o rîșniță-frecător. Unul din vasele bitronconice, de culoare neagră lucioasă, este canelat vertical pe pîntec. Al doilea, de culoare gălbui-cărămizie, are suprafața lisă. Strachina, cenușie închisă la exterior și cărămizie-cenușie la interior, este prevăzută pe toată suprafața interioară cu caneluri dispuse în cercuri concentrice.

Avind în vedere conținutul gropii și mai ales faptul că ea a oferit singura situație în care a fost atestat grâul pe teritoriul așezării, este evident că groapa respectivă avea un caracter cultic, grâul, vasele și rîșnița fiind depuse ca ofrandă adusă pământului, pentru a influența fertilitatea lui. Fără îndoială depunerea de ofrande era însoțită de practici rituale. Si una din acestea, anume „purificarea“ ofrandelor prin foc, e atestată de cenușa și cărbanii aflați împreună cu grâul carbonizat, în centrul vatrăi special amenajate.

Fig. 5. Groapa rituală de sub locuința nr. 5 de la Teleac.

¹⁷ Execuție elevată și mai ales arderea foarte bună care se constată la unele vase descoperite la Teleac, indică existența unor meșteri olari specializați. Cf. D. Ciugudean, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 447—452.

A patra descoperire pe care o semnalăm aici este reprezentată de locuința nr. 25, aparținând ultimului nivel de locuire (dezvelită în S₃, caseta 3; fig. 6). Înainte de prezentarea ei este necesară o precizare: toate locuințele descoperite la Teleac, indiferent de nivelul de care aparțin, au dimensiuni reduse ce se încadrează în limite cuprinse între 2,5—3,2/3—3,6 m. Singura care face excepție de la această regulă este locuința nr. 25 (de formă aproximativ ovală), care are dimensiunile de 4,3×6,2 m, adică o suprafață de cca. trei ori mai mare decât oricare altă locuință descoperită pînă acum în această așezare. În mijlocul locuinței 25 se află o vatră de foc (care se ridică cu 30 cm deasupra nivelului de călcare din locuință). Menționăm că vatrele de foc lipsesc din cea mai mare parte a locuințelor descoperite. La dezvelirea locuinței nr. 25 a rezultat o cu totul neobișnuită de mare cantitate de oase de animale domestice, remarcindu-se totodată dispunerea lor sistematică „în cerc“, lîngă peretii locuinței. Printre oasele astfel dispuse, anume în partea de nord a locuinței, s-a descoperit și o figurină zoomorfă fragmentară (fig. 2/4), iar aproape de ea se află o tibia de bovideu perforată la ambele capete. Printre materialul ceramic se evidențiază șase vase mici, unele miniaturale, în majoritate întregi. În afară de numărul mare ale acestor vase (neîntîlnit în alte locuințe) trei din ele, prin forma lor, sunt unicate la Teleac.

Datorită particularităților ei, locuința nr. 25 se distinge și se deosebește de toate celelalte locuințe de la Teleac. Care să fie rostul ei? Fără a forța interpretarea și fără pretenția de a reuși intuirea exactă a destinației sale, se poate totuși presupune că, prin caracteristicile ce le relevă ca a putut fi un lăcaș de cult sau, eventual, a servit drept „sediu“ celui sau celor care oficiau diferite practici cultuale, indiferent dacă le atribuim numele de preot, vraci, vrăjitor sau șaman. Relativ numeroasele vase mici, unele de forme aparte, au putut servi la prepararea

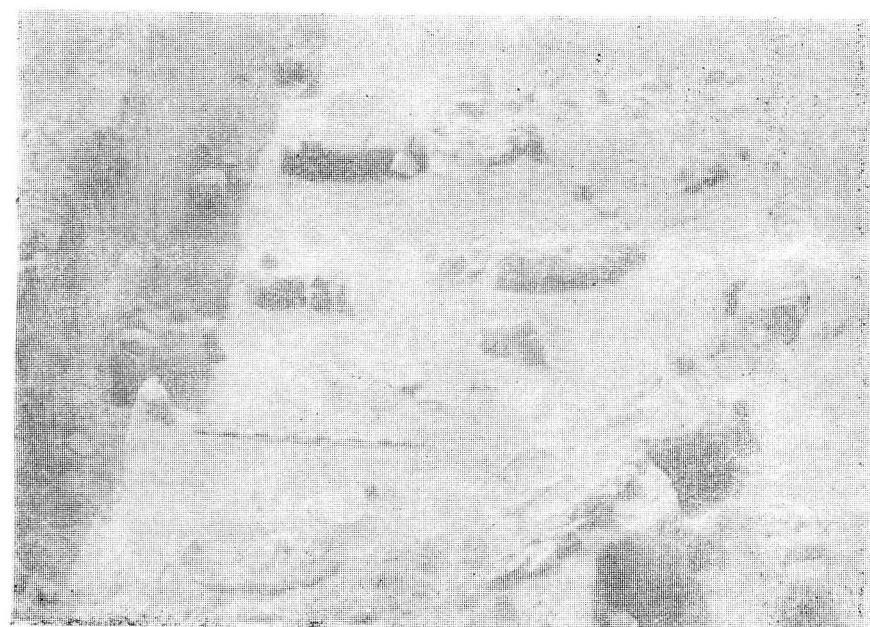

Fig. 6. Imagine din timpul dezvelirii locuinței nr. 25 de la Teleac.

și păstrarea diferitelor alifii sau licori utilizate în practica de cult și magie sau în încercările de tămăduire, iar oasele de animale ar putea rezulta fie de la sacrificiile oficiale, fie de la tot felul de practici occulte, care reclamau sacrificii sofisticate, caracteristice antichității.

Ne-am oprit la aceste interpretări pentru că termenul de sanctuar, în sensul său clasic, ni se pare, în cazul de față, oarecum pretențios, aceasta și din cauză că știm încă foarte puțin despre felul în care ar putea arăta un sanctuar în prima epocă a fierului, la traco-dacii din aria carpatică¹⁸. Dar, pe de altă parte, nu cred că putem avea pretenția ca un sanctuar (sau ceea ce ar putea fi un sanctuar prin atributele sale) din prima epocă a fierului să arate sau să fie comparabil (ca mărime, utilizarea pietrei în construcție etc.) cu unul de la Sarmizegetusa, din epoca clasică a culturii dacice (aceasta și pentru că știm în general cum arată modul de a construi în epoca hallstattiană). Iată de ce o discuție mai amplă pe această temă nu ni se pare că poate duce — în acest stadiu al cunoștințelor oferite de arheologie — la aprecieri mai consistente. Să sperăm că cercetări viitoare (care săn de dorit a fi de durată și că mai multe așezări de această epocă) vor aduce precizările necesare. Deocamdată în destule aspecte ne aflăm în domeniul ipotezelor, adesea foarte verosimile, dar nu totdeauna întemeiate pe descoperiri.

În final nu se poate ocăi o întrebare ce se impune de la sine, anume în ce stadiu se află religia populației autohtone în prima epocă a fierului (respectiv în perioada în care evoluează așezarea de la Teleac) și ce aspecte ale ei evidențiază descoperirile mai sus prezentate? Este poate mai logic de abordat inițial a doua parte a întrebării.

Cultul soarelui, deși atestat, nu este deocamdată relevat prin descoperiri mai importante (care de cult etc.). Foarte probabil el era oficiat la vete sau altare special amenajate. Dar ridicate la suprafața solului (cu metodele și materialele caracteristice epocii), șansa de a fi rezistat peste vreme și de a fi descoperite este mică.

În schimb, cultul fertilității este mai bogat și mai convingător reprezentat (prin statuetele zoo- și antropomorfe, piese phallice, gropi cu depuneri rituale de ofrande), aceasta poate și datorită faptului că statuetele și reprezentările phallice, fiind confecționate din lut ars, rezistă timpului, iar depunerile rituale, fiind îngropate în pămînt, se păstrează de cele mai multe ori intacte¹⁹.

Deși teoretic religia se întemeiază pe un alt principiu și apare mai tîrziu decât practicile magice²⁰ totuși, așa cum s-a observat, diferența dintre ele este adesea labilă²¹. Această labilitate rezultă și din faptul că numeroasele figurine și reprezentările phallice, legate și ele de cultul fecundității, implică practici magi-

¹⁸ Descoperiri în parte asemănătoare, dar din epoca dacică clasică sunt considerate colțuri de cult (la Dumbraava; vezi n. 7) sau locașuri de cult, respectiv sanctuare (la Cîrlomănești; vezi n. 8). O locuință sanctuar e menționată și în așezarea dacică de la Radoveanu; vezi S. Morintz, D. Serbanescu, în *Thraco-Dacia*, VI, 1985, 1—2, p. 22. Cf. D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 40 și urm.

¹⁹ Această situație poate rezulta și din faptul că, spre deosebire de cultul soarelui, care exprimă o noțiune mai generală, mai abstractă, cultul fertilității, prin caracterul său mai concret și de interes cotidian, poate fi exprimat în forme mai directe, al căror mesaj este mai ușor de identificat arheologic.

²⁰ Religia presupune credință necondiționată în forțe supranaturale, pe cind magia încearcă să constringă și să influențeze aceste forțe în sensul dorit de om. Vezi discuția la Dumitru Matei, *op. cit.*, p. 184—186.

²¹ Vezi S. Sanie, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 179.

co-rituale care însoțeau acest cult. Și în ele trebuie să vedem continuarea unor credințe străvechi, adînc înrădăcinat, care se perpetuează de-a lungul mai multor epoci istorice²².

Revenind la prima parte a întrebării formulate mai sus, anume la stadiul în care se află religia în etapele Hallstattului corespunzătoare așezării de la Teleac, trebuie observat mai întâi că descoperirile de pînă acum nu oferă elemente clare din care să rezulte concluzii ferme. Desigur, descoperirile de la Teleac relevă mai ales practici de cult magico-rituale, de străveche tradiție. Dar acest aspect nu credem că trebuie absolutizat și singularizat (reducîndu-se religia epocii respective numai la aceste practici), pentru că practicile de magie sunt cunoscute (utilizate) și în epociile ulterioare (dacică, romană, feudală și chiar mai tîrziu), deși existau religii bine constituuite. Ipotetic deci, trebuie admise și elemente noi. Și în măsura în care — plecînd de la cunoscutul pasaj al lui Herodot²³ — existența unui sau unor zei la geti în secolul al V-lea (cind sunt scrise *Istoriile*) este acceptată, atunci începutul unei religii care se putea contura și cristaliza treptat, din multitudinea credințelor și practicilor de cult anterioare, este de plasat, teoretic, cu cel puțin unul sau două secole mai înainte. De altfel, cu cît ne apropiem de faza finală a primei epoci a fierului, cultura materială de pe teritoriul României capătă un caracter tot mai unitar, sub aspectele ei generale²⁴. Se poate afirma deci faptul că pe parcursul primei epoci a fierului se cristalizează treptat cultura dacoceltică timpurie. Și acest fenomen important, atestînd etapele formării civilizației daco-getice timpurii, nu va fi rămas fără repercusiuni pe plan spiritual, iar aserțiunea lui Herodot pare să sugereze tocmai acest fapt.

Deși mărturiile arheologice oferă date relativ modeste și disparate, ele permit totuși să se încerce reconstituirea cîtorva elemente definitorii ale spiritualității dacocelticilor timpurii din prima epocă a fierului. Și această spiritualitate se înscrie în coordonatele epocii și stadiul social-economic atins. Dar, aşa cum am mai menționat, să sperăm că cercetările viitoare vor contura mai exact aspectele încă vag cunoscute sau numai presupuse.

VALENTIN VASILIEV

LES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES À SIGNIFICATION CULTIQUE DANS L'ÉTABLISSEMENT FORTIFIÉ DU PREMIER ÂGE DU FER DE TELEAC (DÉP. D'ALBA)

(Résumé)

A l'occasion des recherches effectuées dans l'établissement de Teleac on a découvert 34, figurines zoomorphes, trois statuettes anthropomorphes (fragmentaires), trois représentations de phallus, deux représentations de pieds humains (fig. 1—2) et des roues de chariot solaire (fig. 3). On a aussi déblayé trois fosses avec des dépositions rituelles d'offrandes (fig. 4—5) et une habitation (fig. 6) qui, d'après ses caractéristiques, semble être un lieu de culte.

A propos des ces découvertes, qui attestent le culte solaire, celui de la fertilité ainsi que des pratiques de magie, on a fait dans l'ouvrage des considérations concernants l'état de développement de la religion dans le premier âge du fer.

²² Fl. Preda, V. Dupoi, în *Crisia*, IX, 1979, p. 84.

²³ Herodot, *Istoriï*, IV, 94. Cf. C. Daicoviciu, *Dacia*, Cluj, 1970, p. 18—21.

²⁴ Cf. V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 33—34.